

АМЕРИКАНСЬКИЙ ДОСВІД СТВОРЕННЯ ДЕРЖАВНОГО МЕХАНІЗМУ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ

О. О. Бендасюк

Дослідження державної політики забезпечення національної безпеки провідних країн світу в умовах інтеграційних процесів дозволяє виявити деякі тенденції у її формуванні та здійсненні, що дає можливість використовувати цей досвід для нашої країни. Найбільш важливою є така тенденція: з поглибленням процесів інтеграції світового господарства в сфері безпеки відбувається зміщення акцентів у державній політиці у бік економічної сфери. Відбувається перегляд підходів до забезпечення економічної безпеки держави, визначаються нові напрями державної економічної політики, що адекватно відповідають сучасним загрозам і викликам. При цьому багато держав застосовують для характеристики економічної безпеки держави поняття «національна економічна безпека» (далі – НЕБ). Світова практика свідчить, що питання забезпечення НЕБ розглядаються в одних державах у рамках самостійної концепції (США, Казахстан, Білорусія), в інших – як складова частина більш широкої доктрини національної (державної) безпеки (Франція, Китай, Японія). У багатьох країнах підходи до забезпечення НЕБ не виділяються в самостійну концепцію, але, по суті, знаходять своє відображення в орієнтирах і напрямках державної політики (Німеччина, Великобританія, Італія, Канада, Бразилія, Індія). У ряді країн (США, Франція, Казахстан) питання економічної безпеки відображені в спеціальних документах, однак у більшості держав вони прописані законодавчо у вигляді заходів, що сприяють забезпеченню стабільності, стійкості й незалежності національної економіки, а також протидіючому дестабілізуючому впливу внутрішніх і зовнішніх умов і факторів.

Дослідження проблем формування та реалізації концепції національної економічної безпеки в провідних країнах світу та можливості їх адаптації до умов України в спеціальній літературі широко представлені погляди науковців на цю проблематику, зокрема в працях О. Амоші, О. Барановського, І. Бінька, З. Варналія, О. Власюка, В. Геєця, Б. Губського, Я. Жаліла, В. Мунтіяна, О. Новікової, Г. Пастернака-Таранушенка, С. Пірожкова, М. Чумаченка, В. Шлемка та ін. Водночас, враховуючи відсутність єдиної позиції щодо вибору напрямів і інструментів реалізації політики економічної безпеки в Україні, виникла необхідність деталізованого вивчення світового досвіду з метою визначення можливості його адаптації до умов України.

Метою статті є теоретичне узагальнення світового досвіду створення державного механізму забезпечення національної економічної безпеки України з метою визначення його впровадження в умовах України.

Концепція економічної безпеки США в її сучасному трактуванні сформувалася в період закінчення холодної війни, коли зі зменшенням значимості воєнно-стратегічних факторів у міжнародних справах на перший план стала виходити економічна міць країни, її роль у світовій господарській системі. У загальному вигляді ця концепція спрямована на збереження й збільшення економічного потенціалу Америки як основи підтримки її стратегічних позицій у світі. Досягнення цієї мети залежить як від внутрішніх перетворень, так і від ефективності зовнішньоекономічної політики.

Основні положення концепції НЕБ розробляються в рамках Стратегії національної безпеки (далі Стратегія), а також відображаються

в ряді документів, насамперед Економічній доповіді президента Конгресу. Як складова частина цього документа виступає річна доповідь Ради економічних консультантів при президентові США, у якому детально розглядаються питання внутрішнього економічного становища й зовнішньоекономічної діяльності [1, с. 4]. У Стратегії визначені цілі, пріоритетні напрями й основні завдання забезпечення національної безпеки. Вона має комплексний характер і охоплює широке коло питань, пов'язаних із забезпеченням безпеки у всіх сферах життєдіяльності країни. Зупинимося коротенько на основних положеннях стратегії та її принципових особливостях. Незмінною ціллю Стратегії залишається захист фундаментальних основ американської держави: захист життя американських громадян усередині країни й за кордоном, забезпечення суверенітету, політичної свободи та незалежності країни, захист американських цінностей, територіальної цілісності, процвітання держав і його громадян.

Основи сучасної концепції національної безпеки були закладені на початку 1990-х рр. при президентові Дж. Буші-Старшому. Головною особливістю Стратегії, що розроблялась у 1991 р., стало присвоєння США статусу єдиної, «не має собі рівних» (*unrivaled*) світової супердержави. У ній підкреслюється, що лідерство Америки і її активна участь у світових процесах є життєво важливими для забезпечення національної безпеки, тому безпека у світі виступає заставою безпеки усередині країни. Як наслідок, США залишають за собою право брати активну участь у подіях, що відбуваються в інших країнах, якщо вони можуть загрожувати її національним інтересам. «Забезпечуючи наше світове лідерство, ми можемо зробити Америку ще більш безпечною й ще більш процвітаючою країною – стримуючи агресію, сприяючи якнайшвидшому вирішенню конфліктів, відкриваючи закордонні ринки, зміцнюючи демократичні режими, активно беручись за вирішення глобальних проблем. Ми можемо й повинні використовувати нашу перевагу, щоб очолити глобальні інтеграційні процеси, сприяти зміні існуючої міжнародної системи безпеки, економічного й політично-

го порядку, створюючи нові структури, здатні забезпечити наші інтереси» [1, с. 4]. Таким чином, обґрунтовується можливість використання найпоширеніших засобів впливу на інші країни й міжнародні інститути.

У Стратегії наголошується, що тільки від країн з демократичними режимами й «відкритими» економіками може виходити мінімальна загроза американським національним інтересам. Тому США спрямовують усі свої сили, щоб сприяти створенню, підтримці й збереженню демократичних країн з відкритою зовнішньому світу ринковою економікою [2, с. 2]. Підкреслюється також важливість активної взаємодії з динамічними «економіками, що розвиваються» (*emerging economies*). «Якщо ми не будемо діяти зараз, то ці країни пов'яжуть майбутнє своїх економік з іншими державами, ми ж залишимося осторонь» [1, с. 3].

У Стратегії лідерство американської держави прямо пов'язується з його економічною міццю. «Наша стратегія визнає просту істину: ми повинні панувати, якщо ми хочемо бути в безпеці в себе будинку. Але ми не можемо забезпечити собі світове лідерство, якщо будемо слабкими у себе вдома. Національна безпека й економічна міць нероздільні. Економіка, що динамічно розвивається, забезпечує досягнення поставлених у всіх сферах безпеки завдань» [1, с. 6]. Таким чином, економіка стає головним інструментом у забезпеченні американських національних інтересів, а її процвітання – їхньою невід'ємною частиною. Підтримка економічного процвітання США є однією із трьох ключових завдань у сфері національної безпеки (*core objectives*), а добробут американського суспільства відноситься до групи життєво важливих національних інтересів (*vital interests*).

Відповідно до американської концепції безпеки національні інтереси розпадаються на три категорії, тобто формуються у вигляді певної ієрархії. Перша включає життєво важливі інтереси (*vital interests*), які визначають умови, необхідні для виживання, безпеки й життєздатності американських націй. У Стратегії 1999 р. до таких умов насамперед відносяться безпека держави і його громадян, економічний

добробут, а також захист усіх життєво важливих інфраструктур: енергетичної, транспортної, фінансової, телекомунікаційної і деяких інших. Для захисту цих інтересів будуть використані всі наявні можливості, включаючи застосування військової сили за принципом «ціль виправдує засоби» [1, с. 5].

Другу категорію становлять важливі інтереси (*important interest*). Вони прямо не пов'язані з виживанням і збереженням американської держави й полягають у забезпеченні умов її благополуччя і процвітання. Стратегія відносить до них, наприклад, національні економічні інтереси (*NEI*) у різних регіонах світу, підтримку міжнародного порядку, захист від світових криз. Досягненню цих інтересів підходить принцип «якщо гра коштує свіч». Захист інтересів забезпечується лише у випадку, якщо результат здатний виправдати витрачені зусилля. Нарешті, третю групу становлять гуманітарні й інші інтереси (*umanitarian and other interest*). У разі виникнення природних або техногенних катастроф, а також застосування насильства, що звужує права людини, країна залишає за собою право брати участь у вирішенні сформованої ситуації, коли цього вимагає дотримання американських цінностей.

Будь-які умови й фактори, що перешкоджають процвітанню американської економіки, перетворюються в загрози *NEI*. Розробники Стратегії вважають, що головними загрозами протягом останнього десятиліття є: обмежена відкритість закордонних ринків для американського експорту, особливо в країнах з активним платіжним балансом, що зберігає дефіцит торговельного балансу; зростаюча конкурентоспроможність закордонних товарів і послуг, що супроводжується посиленням активності конкурентів; продаж технологій і високотехнологічних товарів як власного виробництва, так і належним іншим країнам, що не піддається достатньому контролю США; критична залежність США від імпорту нафти й, відповідно, від експортної політики нафтовидобувних країн [1, с. 4]. Також у визначенні й оцінці загроз американським *NEI* протягом десяти років відбувалися зміни, що відповідають появі нових загроз. Так, початок 1990-х рр. можна

охарактеризувати серйозною заклопотаністю американських стратегів щодо майбутньої ролі країни у світі, викликане спадом в американській економіці. Лідерство США, що ґрунтується на економічній міці, могло похитнутися. Незбалансованість федерального бюджету, величезний дефіцит торговельного балансу, скорочення заощаджень, перетворення країни з нетто-інвестора в нетто-позичальника, зниження конкурентоспроможності стали основними викликами економічної безпеки США [3].

Якщо на початку 1990-х рр. як внутрішні, так і зовнішні фактори створювали загрозу американським *NEI*, то до середини 1990-х рр. для США, які здебільшого вирішили внутрішні економічні проблеми, на перший план вийшли зовнішні загрози – збереження торговельних бар'єрів на закордонних ринках, підвищення конкуренції з боку закордонних товаровиробників, агресивна діяльність іноземних компаній на внутрішньому ринку, можливість придбання американських технологій і високотехнологічних товарів країнами з неприйнятними для США режимами, а також дестабілізуючий вплив на американську економіку світових валютно-фінансових криз. У другій половині 1990-х рр. відбувається перегляд окремих положень Стратегії через посилення впливу процесів глобалізації на світове господарство. XXI ст. – епоха великих перетворень. Динамізм світової економіки трансформує торгівлю, культуру, спілкування і міжнародні відносини, створює нові робочі місця й відкриває нові можливості для американців. Проте глобалізація призводить до ризиків. Наші працівники й наш бізнес можуть постраждати, якщо світова економіка буде нестабільною, якщо закордонні ринки охопить криза або вони виявляться закриті для американських компаній [1, с. 4].

Відповідно до характеру загроз у Стратегії визначені основні завдання із забезпечення національної безпеки США в економічній сфері. Такими завданнями є підвищення конкурентоспроможності американської економіки, розширення доступу американських товарів і послуг на закордонні ринки, удосконалення системи експортного контролю, мінімізація впливу політики нафтовидобувних країн

на економічну ситуацію в країні. Крім того, важливим напрямком забезпечення НЕБ США стає боротьба з економічним шпигунством.

Головною ланкою в механізмі забезпечення національної економічної безпеки США є Національна економічна рада (НЕР). Завдання щодо зовнішньої діяльності НЕБ полягає у: координації роботи міністерств, відомств і організацій, пов'язаних із вирішенням зовнішньоекономічних завдань (Міністерства торгівлі, Міністерства фінансів, Апарату торговельного представника США, Держдепартаменту, Агентства міжнародного розвитку).

Важливу роль у забезпеченні НЕБ відіграють спеціалізовані державні організації, такі як Експортно-імпортний банк, Корпорація зі страхування приватних інвестицій за кордоном, Агентство із розвитку торгівлі, що забезпечують кредитування й страхування політичних ризиків національних експортерів. Вони виконують функцію захисту інтересів американських фірм на закордонних ринках. Забезпечення зовнішньоекономічних інтересів США усе більше просувається в центр діяльності дипломатичної служби. Держдепартамент відстежує факти недобросовісної конкуренції з боку компаній інших країн відносно американських експортерів, здійснює збір і поширення серед зацікавлених компаній інформації про умови й перспективи діяльності на ринках тієї або іншої країни.

У США активно формується механізм координаційної підтримки урядовими відомствами американського експорту, при Міністерстві торгівлі створений оперативний центр, призначений для постійного відстеження стану реалізації ста найбільших американських контрактів закордоном. Створено й функціонує при Конгресі спеціальний центр, призначений для відстеження великих проєктів США на міжнародному ринку, розробки стратегії проникнення й надання допомоги великим американським компаніям у проникненні на ринки інших держав, сприяння в одержанні американськими фірмами великих замовлень, вивчення новітніх науково-технічних розробок інших країн. Крім того, рядом державних установ США ведеться робота із прогнозування можливостей виникнення економічних криз у США й інших країнах, оцінці стану й

впливу економічних факторів на державну політику країн, що являють стратегічний інтерес для США, одержання інформації про реалізацію економічних програм недружніх США країн, вироблення більш ефективних підходів і методів контролю за діяльністю «тіньових» фінансових структур [4, с. 28–29].

Таким чином, аналіз стратегії національної безпеки США дозволяє зробити ряд висновків: по-перше, загрози американським НЕІ нині мають переважно зовнішній характер. Основні завдання забезпечення НЕБ пов'язані із проведенням активної зовнішньоекономічної політики. Вона полягає, головним чином, у вимогах скасування діючих на закордонних ринках обмежень для американських товарів і послуг, а також у зовнішньоторговельному захисті окремих секторів внутрішнього ринку; по-друге, політика у сфері забезпечення НЕБ має яскраво виражений наступальний і агресивний характер, продиктований прагненням США зберегти за собою нинішній стан світового панування. Окремі американські експерти вказують на те, що агресивна зовнішньоекономічна політика може шкодити США, породжуючи відповідну реакцію їхніх торговельних партнерів. Однак досвід останніх років, зокрема конфлікт між США й країнами ЄС із приводу обмежень на імпорту сталі, показує, що сьогодні розпочати торговельну війну з США не готові навіть економічно сильні держави, занадто велика роль і вплив США в сучасній світовій економіці.

ЛІТЕРАТУРА

1. A National Security Strategy for A New Century. – 1997. – May. – P. 3–6.
2. A National Security Strategy of Engagement and Enlargement. – February 1996. – P. 2.
3. Єдинак В. Ю. Світовий досвід розв'язання проблеми забезпечення економічної безпеки / В. Ю. Єдинак [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.nbu.gov.ua/portal/Soc_Gum/Dtr/ep/2009_3/files/ECON_03_2009_Edinak_V.pdf
4. Шлемко В. Т. Економічна безпека України: сутність і напрямки забезпечення / В. Т. Шлемко, І. Ф. Білько : монографія. – К. : НІСД, 1997. – 144 с.